

ABDÜLHAK HÂMİD, *MAKBER* VE UNUTULAMAYAN AŞK İMGESİ

Refika ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ¹

Özet

Abdülhak Hâmid Tarhan, *Makber* adlı eserini karısı Fatma Hanım'ın ölümünden sonra yazmıştır. Bu şiir Türk Edebiyatının çok bilinen önemli eserlerinden biridir. Bunun nedeni öncelikle bir sevgilinin ölümünün ardından yakılan bir ağıt olmasıdır. Bu romantik özelliğinin yanı sıra eserde birçok felsefi konu da dile getirilmiştir. Hâmid, karısının ölümünü kabullenemediğini hissettirdiği bu eserinde ölümün yanı sıra, varlık-yokluk, ahiret vb. metafizik konuları sorgular. Kafasının karışık olduğunu hissettiğimiz şairi tüm çelişki ve tezatlardan Allah'a olan inancı kurtarır. Fakat onu uçurumun kenarına kadar sürükleyen, karanlık bir çukura benzeyen düşüncelere götüren şey, karısına duyduğu büyük aşktır. Hâmid'in karısına olan aşkı onu kaybetmiş olmasıyla bitmemiş, felsefi meselelerle derinlik kazanmıştır. Bu açıdan *Makber*'i bir başlangıç noktası olarak kabul edebiliriz. Çok üretken bir sanatçı olan Hâmid, *Makber*'den sonra birçok eserinde aynı konulara değinmiş, aynı sonuçlara ulaşmış, aynı ölünün hayaliyle kederlenmiştir. Başka evlilikler yapmasına ve çalkantılı bir hayatı olmasına rağmen Fatma Hanım'ı ve çölde bir başına bıraktığı mezarını unutamamış ve eserlerine yansıtmıştır. Bu çalışmada, Hâmid'in *Makber*'deki ölümsüz aşkı ve bu aşkı ebedileştiren felsefi sancuları incelemeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdülhâk Hâmid, *Makber*, Aşk, metafizik.

ABDÜLHAK HÂMİD, *MAKBER* AND THE IMAGE OF UNFORGOTTEN

LOVE

Abstract

Abdülhak Hâmid Tarhan wrote his work named *Makber* after the death of his wife, Fatma Hanim. This poem is one of the well-known important works of Turkish Literature. The reason for this, primarily it is a lament that is wailed following the death of a lover. As well as this romantic property, many philosophical issues were also put into words by the poet in the work. Hâmid, queries metaphysical issues death, existence-extinction, the hereafter etc. who made to feel could not accept the death of his wife in this work. His belief in God rescues

---

¹ Yard. Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, refika@aksaray.edu.tr

the poet that we feel him was confused, from all conflicts and contrasts. But thing that dragged him to the edge of the cliff, take the poet to the thoughts like a dark hole, is great intra love that he sense his wife. Hamid's love for his wife has unfinished being lost her, has gained depth with philosophical issues. In that respect, we may accept *Makber* as a starting point. Hamid who is a very prolific artist, refer the same issues in many work of him after *Makber*, reached the same conclusions, mourned with the dream of the same dead. Although he made another marriages and had a tempestuous life, he could not forget Fatma Hanim and her grave that he left alone in the desert and reflected his works. In this study, it has been tried to examine Hamid's eternal love and his philosophical twinges that eternalize this love in *Makber*.

Key Words: Abdülhâk Hâmid, *Makber*, Love, metaphysics.

Giriş

Tanzimat döneminin en önemli sanatçılarından Abdülhak Hâmid Tarhan, edebiyat tarihimizde daha çok karısı Fatma Hanım'ın ardından yazdığı *Makber* adlı eseriyle ünlenmiştir. Bu şiir Türk Edebiyatının çok bilinen önemli eserlerinden biridir. Bunun nedeni öncelikle bir sevgilinin ölümünün ardından yakılan bir ağıt olmasıdır. Bu romantik özelliğinin yanı sıra eserde birçok felsefi konu da şair tarafından dile getirilmiştir. Hâmid, karısının ölümünü kabullenemediğini hissettirdiği bu eserinde ölüm, varlık-yokluk, ahiret vb. metafizik konuları sorgular. Kafasının karışık olduğunu hissettiğimiz şairi tüm çelişki ve tezatlardan Allah'a olan inancı kurtarır. Fakat uçurumun kenarına kadar sürükleyen, şairi karanlık bir çukura benzeyen düşünelere götüren şey, karısına duyduğu büyük aşktır. Hâmid'in karısına olan aşkı onu kaybetmiş olmasıyla bitmemiş, felsefi meselelerle derinlik kazanmıştır. Bu açıdan *Makber*'i bir başlangıç noktası olarak kabul edebiliriz. Çok üretken bir sanatçı olan Hâmid, *Makber*'den sonra birçok eserinde aynı konulara değinmiş, aynı sonuçlara ulaşmış, aynı ölünün hayaliyle kederlenmiştir. Başka evlilikler yapmasına ve çalkantılı bir hayatı olmasına rağmen Fatma Hanım'ı ve çölde bir başına bıraktığı mezarını unutamamış ve eserlerine yansıtmıştır. Bu çalışmada, Hâmid'in *Makber*'deki ölümsüz aşkı ve bu aşkı ebedileştiren felsefi sancıları incelenmeye çalışılacaktır.

Abdülhak Hâmid, *Makber*'in "Mukaddime"sinde şöyle söyler:

"Makber'den evvel yazdığım şeylerin pek çoğunu beğenmem, bazılarını pek az beğenirim. *Makber*'i ise hiç beğenmiyorum, çok seviyorum. Beğenmediğim şu sebeptedir ki, bu kitabın edebiyat ile pek az münasebeti var. Sevdiğim şunun içindir ki, bu kitap odur."

“Makber onun hali, onun resmi, onun hayâli, onun heykeli, onun mezarıdır; onun hiçbir beğenilecek yeri kalmayan hayatıdır. Yine tekrar edeyim: Makber odur. Bunun için severim” (Hâmid 1997: 35)

Hâmid’in, “odur” dediği Fatma Hanım’dır. Fakat şiiri irdelediğimiz zaman Fatma Hanım’ın bir çıkış noktası olduğunu söyleyebiliriz. Aslında bu ölüm meselesi şairi hayat hakkında düşünmeye, pek çok konuyu sorgulamaya itmiştir. Bunun nedeni ise öncelikle Hâmid’in Fatma Hanım’a duyduğu büyük aşktır. Hatıralarında evlilikleri hakkında şunları yazmaktadır:

“Ben güya nâil-i murad olmuşum. Bu veçhile mesrur olan insan o mesrûriyetin sonu bir felâket olacağını his mi ediyor bilmem. Nâil olduğum günden beri ben tâli’in bu hüsn-i tecellisinden korkuyordum. Bahtiyarlık evimde, yanımda, yatak odamda dolaşır duruyordum, ben görmüyordum. Yolda karşıma çıkarak beni kucaklıyordu. Görmüyor, duymuyordum. O bir peri-i ceri idi. Ben bir insan-ı hâif idim. O Havva ise de ben Âdem değildim. Beraber gezerken düşecek diye tutacak oluyordum. Uyurken bir akşam uyanmayacak, ölecek gibi duruyor. Güldüğü zaman güzelliğini uçacak sanıyordum.” (Hâmid 1994: 89)

Fatma Hanım’ın vereme yakalanmasıyla Hâmid’in korkuları gerçeğe dönüşecektir. Hâmid, Hindistan’da karısı Fatma Hanım’ın hastalığı artınca, yurda dönmek ister. Güçlüklerle dolu bir deniz yolculuğundan sonra Beyrut’a ayak bastıkları sırada Fatma Hanım son nefesini vermek üzeredir. Beyrut Valisi olan ağabeyi Nasuhi Bey’e misafir olan şair, birkaç gün sonra Fatma Hanım’ı kaybeder. Ölüm Hamid’in ruhunda öylesine derin izler bırakmıştır ki sanatının en büyük eserini yaratmasına neden olur. Sonraki eserlerinde de aynı felsefi endişeleri dile getirmesini, dolayısıyla sanatının mahiyetini oluşturmasını sağlayacaktır.

Tanzimat Edebiyatı’nın en önemli eserlerinden biri olan *Makber*, derin felsefi meselelerle dolu olmakla birlikte Hâmid’in "ölüm" karşısındaki isyanlarını, Tanrı’ya yakarış ve sığınmalarını içerir. Bu güzel şiirin ardından *Ölü*, *Hacle* ve *Bunlar Odur* adlı eserleri gelecektir. Bu eserlerinde *Makber*’in etkilerini devam ettirmektedir. Ayrıca şair, “*Macera-yı Aşk*’ı, *Sabr u Sebat*’ı, hususıyla *İçli Kız*’ı onun aşkıyla yazdığımı kail olmak istiyorum” (Hâmid 1994: 89) der.

Hâmid’in ölümü kabullenememe meselesi *Makber*’de ağırlıklı olarak kendini hissettirir. Döneminde büyük bir yenilik olarak değerlendirebileceğimiz aşağıdaki mısralarında Tanpınar’ın da belirttiği gibi yok olmayı kabullenememe söz konusudur:

Bildir: Nereye uçar gülüşler?..
Feryâdla olur mu bir yer?..
Zâhir neye böyle ye’sdir hep?..
Bâtn, neden böyle hande-ber-leb?..
Ben zâir, sen defîn-i makber,

Gel, bir soralım bunu beraber:
Çıktın mı huzur-ı Kibriyâya?..
Bildin mi nedir o tıfl-ı ekber? (Tarhan 1997: 56-57)

İnsanın ölmesi ona ait olan her şeyin yok olması anlamına mı gelir? Hâmid'i bedenini yok olması kadar insanı diğer canlılardan ayıran hatta her insanın kendine özgü olan özelliklerinin de yok olması ilgilendirmektedir. Bir insanın gülüşü de bu özelliklerden biridir. Şair, gülüşlerin nereye gittiğini sorar. Hamid'in Allah konusundaki imgeleri genellikle sorulardan oluşmaktadır. Birçok konuda kendini aydınlatması için Allah'a yalvararak cevaplar beklemektedir. Burada ise karısı Fatma Hanım'a seslenmekte, görünen neden üzücü, görünmeyen neden neşeli diye sormaktadır. Aslında Hâmid'in tezatlarının kaynağında da ölüm fikri bulunur. Ölüm yaşamın karşıtıdır ve varlığın sonu yokluktur. Şair birçok yerde buna hayret etmekte ve bazı fikirlerinin temeline bu düşünceyi koymaktadır.

Adülhâk Hâmid'in *Bunlar O'dur* adlı kitabına ilham veren de Fatma Hanım'dır. Şiirlerin eşi Fatma Hanım'la olan ilişkisi ise doğrudan kitabın isminde aranmalıdır. Enginün, —*Bunlar O "dur" adının telkini şüphesiz ki Fatma Hanımdır*” (Enginün 2006: 449) der.

Bunlar O "dur"'daki şiirler genel olarak aşk ve tabiat temleriyle ilgilidir. Tabiatın kızı motifi —Biriçkendi- ve —Kambala Hil- başlıklı şiirlerde de bulunur. Diğerlerinde de aşk motifine sık rastlanmakta ve tabiatın kızı bu aşkın muhatabı olmaktadır. —Tecelli Yahut Teselli, karısı Fatma Hanım için yazılmış bir şiir izlenimi verir. Burada da bir tablo halinde tabiat tasvir edilmekte ve bu tabiatın ortasında mezar bulunmaktadır. Tabiatın canlı tasvirinin ardından mezar ve şairin umutsuz ruh hali Romantizm akımının Hâmid üzerindeki etkisine işaret eder. Romantizm akımının idealleştirilmiş dünyası Hâmid'in kır hayatında daha net ortaya çıkar. Hâmid bu tutumunu Hindistan'daki izlenimleriyle birleştirmiş, ideal tabiatı orada gördüğüne inanmıştır.

Ölümün kıskırtan gerçekliği belki de Hâmid'i yaşamaya daha çok bağlamıştır. Fakat bu durum onun vicdan azabı çekmesine engel değildir. Hâmid'in oyunlarında yarattığı kahramanlar kendi içinde yaşattığı tezatları yansıtır. Bunun örneklerinden biri *Makber* ile *Hacle*'ye verdiği isimlerde de kendini gösterir: Ölünün girdiği yerle gelinin girdiği yer ardu ardına gelir. Bu tezat şairin ruhundan taşan bir kaygının ifadesi gibidir. Hâmid hatıralarında da bu vicdan azabını açıkça dile getirmektedir:

“Ona karalar giydirmemişsem de ben kendi nazarımda rû-siyah olmuşum. Ve bir cenin-i sâkıt hayalimde günden güne büyüyerek karşıma çıkıyor, o yarım mahlûk bir ebülhevl oluyor ve sanki vicdanıma girerek, ‘beni dünyadan da, ahiretten de, hayattan da, memattan da ey peder! Sen mahrum ettin’ meâlinde bir sükût ile hitap ediyor. [...] Bazı kere de ‘dünyaya gelip de ne olacaktı’ diyorum. ‘Yine ölecek değil miydi? Belki ölü doğan çocuklar en bahtiyar mahluklardır. Her gün biraz ölecek yaşamaktansa, hiç yaşamadan ölmüş oluyorlar’ (Hâmid 1994: 95-96).

Hâmid'in zihnindeki bu hayaller başka eserlerinde de varlığını hissettirir. *Zeynep* adlı oyununda da Fatma Hanım'ın gölgesi vardır. Oyunda birçok çelişkili yön bulunmasına ve birçok belirsizliği barındırmasına rağmen Hâmid'in bu oyuna kendi hayatından izler kattığını, böylece tutkulu bir aşk hikâyesi yazmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Oyunun kahramanı Abbas'ın ilk karısının ölümünü unutamaması, onun ruhuyla sık sık karşılaşması, sürekli bir vicdan azabı yaşaması gibi etkileri Hâmid, yaşamından oyuna taşımıştır diyebiliriz. Oyunun kahramanları Abbas ile Zeynep'in ilk karşılaşmalarından itibaren, Abbas'ın Hâmid olduğu sezilmekte. Üstelik eski karısının ölmüş olması ve bu acı ile kıvrıldığı sırada karşısına çıkan bir dilbere aşık olmasının Beyrut'taki Feride Hanım'² hatırlattığı söylenmektedir. Bu da bu açıdan anlamlıdır. Fakat bu oyundaki önemli nokta Hâmid'in karısı ile ilgili yaşadıkları ya da oyuna yansıttıklarıdır. Tanpınar da Hâmid'in aşkı belki de fırtına olarak tanımladığı eğilime dikkatimizi çekmekte ve fırtınanın Hâmid'in dramlarında her türlü mucizeye kadir olduğunu, Zeynep'in de bir fırtınadan sonra esrarlı kuvvetler kazandığını söylemekte ve şöyle devam etmektedir: "Lord Dick'in kimsesiz karısını iyileştirir. Fakat bu iyileşen kadın her nedense kitap yazacak ve macerasını anlatacaktır. Piyasin son tarafında bu kitaptan da bahsedilen mesut hayat sahnesi ise şüphesiz yine Hâmid'in Fatma Hanım'ın etrafında kurduğu imkânsız bir hayaldir." (Tanpınar 2001: 583). Bu sözlerden Hâmid'in 1916'da yayınlattığı *Finten* adlı eserinde de Fatma Hanım'ın izlerini yaşattığını anlıyoruz.

Hâmid'in imkânsız hayaller kurmaktan hoşlandığını ve bu nedenle oyunlarında içinden çıkılması zor durumlar oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kaya Can'ın da bu konuya dikkat çektiğini görmekteyiz:

Finten'de muhtelif kahramanların seyahatleri ve hayatlarının geçtiği yerler Hâmid'in hayat coğrafyasına intibak eder. Meselâ A'cûbe'nin vücudunu hazırlayan vuslat Hindistan'da olmuştur. Blanche'a uydurulan mazi Hindistan ve Bîrut'a bağlanır. Burada da Hind okyanusundan gelen vapur, Bîrut ve dört sene evvelki matem birleştirilirse Fatma'nın ölümü çıkar. Hattâ Blanche'ın sahte annesi de, Fatma Hanım'ın yaşında iken ölmüştür. Bu ana babanın Yeni Zeland'dan yola çıkışları ise eserde 1 Nisan 1850 olarak gösterilmektedir. Vak'aya uyma mecburiyeti ile bu senenin 1850 oluşu bir tarafa bırakılırsa bu vapura biniş ay ve gün itibarıyla Hâmid'in Bombay'dan vapura bindiği gündür.(Can 1952: 84)

Hâmid, *Zeynep* adlı oyununu 1909'da yayınlamıştır. Bu oyunda Abbas ile Zeynep'in aşkları konu edilmektedir. Fakat oyunun sonunda Abbas'ın söyledikleri, Hâmid'in karısı Fatma Hanım için söylediği izlenimi verir:

"Abbas- (...) Donsam, taş kesilsem, bir heykel, bir mezar olsam, yerin dibine dikilsem duramam! Seni istiyordum, Zeynep, eyvah, seni istiyordum, istediğim sen de değilmişsin! Meğer ki aradan geçen siyah aylar târmâr olup bitsin mazi avdet etsin de o Hindistan'daki rüyâ-yı dil-firibi yine göreyim." (Hâmid 2002: 370)

² Bkz. Can 1952:83. Kabaklı 1948:148.

Yeni bir hayata kapılarını açmak isteyen şair, kaybettiklerine duyduğu özlem ve hissettiği vicdan azabı yüzünden asla kendini tam olarak mutlu hissedemeyecektir belki de. Bu gerçek mutluluk için ölünün “kıyam” etmesi gerekmektedir. *Makber*’de söylediği gibi:

“Çık Fatıma! Lahtden kıyam et
Yadımdaki haline devam et”

Bir isyânın ifadesi olan bu dizeler şairin sonraki eserlerinde bir imgeye dönüşür. Tabutundan çıkan, ölümden sonraki hayatta buluşan ruhlar ya da mezarların üzerinde, evlerin içinde gezinen ruhlar eserlerini doldurur. *Finten*’de mezarlık ve ev arasında pek çok ruh konu edilir. Hatta oyunun kahramanı Finten’i de tuhaf ve anlaşılmaz bir biçimde sonunda mezar öldürür. *İlhan* ve *Turhan*’ın devamı niteliğindeki *Ruhlar* ve *Arzîler* yine tabutundan kıyam eden ruhların bulunduğu eserlerdir. Fakat belki de bunların yanı sıra en dikkat çekici olan eser *Tayflar Geçidi*’dir. Bu eserde bazı ünlülerin ruhları konuşturulur: Timur, Bayezid, Hâfız, Sâdi, Dante, Victor Hugo, Şekspir, Hayyam, Namık Kemal gibi. Bunlar gerçekte yaşamış ve ölmüşlerin ruhlarıdır. Bir de *İlhan* ve *Turhan* adlı oyunlardaki kurmaca kahramanlar ölmüş ve *Tayflar Geçidi*’nde ruhları oyun kahramanı konumuna geçmiştir. Hâmid’in daha da ileri giderek *Ruhlar* adlı oyununda ruhlar dünyasında peygamberlerin ruhlarını konuşturduğuna da şahit oluruz. Peygamberler, dünyanın gidişatı hakkında konuşurlar. Bu sesler bol ışık içindedir ve gök gürlmesini andırır. Hâmid, neden böyle bir tercih yapmış, peygamberleri oyuna taşımıştır? İnancının güçlü olmasına rağmen kafasının pek çok soruyla karışık olması, tezatlarına bir son vermek için görünmeyeni görünür kılmaya çalışması bu kurguyu ortaya çıkarmış olabilir.

Ruhlar adlı oyunda peygamberler, Tecelli-i Evvel, Tecelli-i Sâni, Tecelli-i Sâlis gibi belirsizlik içeren isimlerle adlandırılır. Böylece okur, konuşanların kimliklerini isimlerinden değil konuştukları meselelerden keşfeder. Oyunun kurmaca kahramanı Kanbur ise peygamberlerin ruhlarının konuşmaları bitip sesler kesildikten sonra, ironik bir dille durumu değerlendirir: “Her derde çare var güzelim, aşka çare yok!” Bu sözlerin Hâmid’in kendi ironik durumuna da bir gönderme olduğunu söyleyebiliriz.

Abdülhak Hâmid, *Tayflar Geçidi* adlı oyununda mezarlıkta hayaletleri konuşturur. *Ruhlar* adlı oyununda ruhlar gökyüzündedir. *Arzîler* adlı oyununda ise tekrar dünyaya dönmüşlerdir. Böylece tam olarak kıyam gerçekleşmiş olmaktadır. *Makber*’de “Çık Fatıma! Lahtden kıyam et” diye feryat eden Hâmid’in hayalinde devam eden arzudur belki de bu. *Arzîler*’in oyun kahramanları Kanbur ile Dilşâd yeni bir hayatı kendileri seçmiş ve dünyaya yeniden dönmüşlerdir. Bu Hâmid’in oyunlarında pek rastlanmayan mutlu bir sondur aslında.

Abdülhak Hâmid, *Makber*'den sonra yazdığı eserlerinin geneline *Makber*'in havasını yansıtır. Bunun nedeni karısının ölümü ile açılan boşlukta yaşadığı bunalımlardır. Ölüm, varlık-yokluk, ahiret gibi meseleler şairin kafasını kurcalar. Bütün bu meseleleri tekrar tekrar dile getirmesinin nedeni ise içinden çıkamadığı sorular sormasıdır. Bu bunalımlardan şairi kurtaran Allah'a olan inancıdır. Tüm bunalımlarından ve tezatlarından Allah'a sığınarak kurtulmaya çalışır. Bütün bu felsefî endişelerin ötesinde şair, Fatma Hanım'ı kaybetmiş olmakla yaşadığı acıyı dindirmek için belki de oyunlarında ruhları, ölümden sonraki hayatı ve kıyam meselesini dile getirmiştir.

Kaynakça

- CAN, Kaya (1952). *Abdülhak Hamid Üzerinde Edebiyat Coğrafyası Bakımından Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü Mezuniyet Tezi.
- ENGİNÜN, İnci (2006). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e* (1839-1923). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ENGİNÜN, İnci, İsmail PARLATIR, Ahmet B. ERCİLASON, Zeynep KERMAN hzl. (2006). "Abdülhak Hâmid Tarhan". *Tanzimat Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KABAKLI, Ahmet (1948). "Abdülhak Hamid'in Tiyatroları". İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2001). *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid (1994), *Abdülhak Hamid'in Hatıraları*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid (2002), *Arzîler. Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 6*. (Hazırlayan: İnci Enginün), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid (1991), *Bunlar O'dur. Abdülhak Hâmid Tarhan Bütün Şiirleri 1*. (Hazırlayan: İnci Enginün), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid (1998), *Finten. Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 3*. Hazırlayan: İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid (2002), *İlhan. Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 6*. Hazırlayan: İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid (1997), *Makber. Abdülhak Hâmid Tarhan Bütün Şiirleri 2*. Hazırlayan: İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TARHAN, Abdülhak Hâmid (1997), **Ölü**. *Abdülhak Hâmid Tarhan Bütün Şiirleri 2*.

Hazırlayan: İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TARHAN, Abdülhak Hâmid (2002), **Ruhlar**. *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 6*.

Hazırlayan: İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TARHAN, Abdülhak Hâmid (2002), **Tayflar Geçidi**. *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 6*.

(Hazırlayan: İnci Enginün), İstanbul: Dergâh Yayınları.

TARHAN, Abdülhak Hâmid (2002), **Turhan**. *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 6*.

Hazırlayan: İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TARHAN, Abdülhak Hâmid (2002), **Zeynep**. *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 7*,

(Hazırlayan: İnci Enginün), İstanbul: Dergâh Yayınları.